

SYNAGOGEN DEL 1

Synagogens opprinnelse

Dan-Åke Mattsson

Når man leser i Det nye testamente (NT) oppstår synagogen som fra intet. Jesus underviser i synagogen, han helbreder i synagogen og han forutsier at hans etterfølgere kommer til å bli pisket i synagogen, og til og med utstøtt fra synagogen. Det første Paulus gjør når han kommer til en by er å besøke synagogen for å forkynne. Ettersom synagogen ikke er nevnt i Det gamle testamentet (GT), mens den omtales over sytti ganger i NT kan man spørre: Hvor kommer synagogen fra?

Vi vil også i denne serien bestående av fire deler om synagogen se nærmere på dens arkitektur, hvordan den ble finansiert, hva synagogen ble brukt til. Avslutningsvis skal vi sammenligne synagogen med den første kristne menighet.

Figur 1 Kristus i Synagogen av Gustav Dore

Kilder

Det meste man vet om synagoger er hentet fra skrifter av den gresk-jødiske filosofen *Filon* fra Alexandria som levde ca. år 20 f.Kr. – 50 e.Kr., den jødiske historieskriveren *Flavius Josefus* som levde år 37 f.Kr. – ca 100 e.Kr., *Misjná*, en samling kommentarer basert på jødernes muntlige lov som dateres til slutten av det 2.- og begynnelsen på det 3. årh. e.Kr. og *Talmud* som beskrives som en kommentar til *Misjná*, som ble samlet og utarbeidet fra det 2. årh. e.Kr og fram til middelalderen. Det er også funnet noen *inskripsjoner* der synagoger nevnes og noen få *ruiner* av synagoger datert til den andre halvdel av det 1. årh. e.Kr. I tillegg til dette er det mye verdifull informasjon å hente ved å studere de over 70 gangene synagogen nevnes i NT, som en autoritet innen synagogeforskningen kalte et «*uvurdelig material*».¹ La oss se på noen eksempler fra disse kildene, vi begynner med de ovennevnte skriftene.

Figur 2 Flavius Josefus

Skrevne kilder

Det følgende er bare noen få eksempler på omtaler i de forskjellige kildene.

Josefus: «Hvis noen blir tatt i å stjele deres hellige bøker, eller deres hellige penger, enten det er utenfor synagogen eller den offentlige skolen, skal han bli betraktet som en vanhellig person» (Ant. Bok XVI. Kap. VI: Vers 2).

¹ Levine (2000) s. 108

Filon: Han [Augustus] visste at de [jødene] hadde bønnehus [gresk: *proseuce*] der de møttes, spesielt på deres hellige sabbater da de samlet mottok opplæring i deres forfedres filosofi” (Dreams 2.18)².

NT: «Da Jesus var ferdig med å fortelle disse lignelsene, brøt han opp derfra og kom til hjemstedet sitt. Der underviste han folket i synagogen deres så de var slått av undring og spurte: «Hvor kommer denne mannens visdom og mektige gjerninger fra?» (Matteus 13: 53, 54).

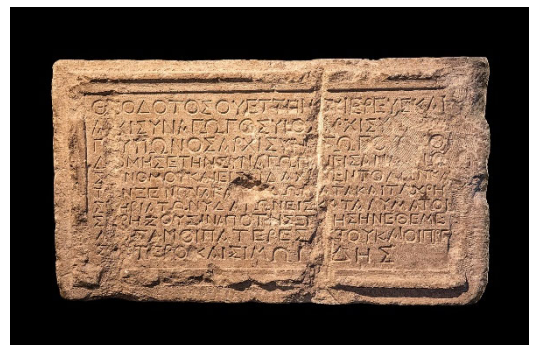
Misjná: «Og hva er det som hører den byen til, for eksempel byen, badehuset, synagogen, arken og skriftrullene.» (Nedarim 5: 5C, D)

Talmud: R. Pinhas sa i R. Hosjajias navn: Det er 480 synagoger i Jerusalem ...» (Meg. 73d)³

Inskripsjoner

I boken *Coniectanea Biblica New Testament series 39* (CB 39) har Peter Richardson laget en tabell over 25 inskripsjoner datert til tidsrommet 3. årh. f.Kr til 1. årh. e.Kr. som nevner synagoger. Funnene av inskripsjonene er gjort i Nord Afrika i området rundt Svartehavet, Syria, Hellas, Asia, Italia og Judea, noe som viser at utbredelsen av synagoger var geografisk meget utbredt. Et eksempel på en inskripsjon er *Theodotos-inskripsjonen* som ble funnet på fjellet Ofel i Jerusalem i 1913, datert til det 1. årh f.Kr. – 1 årh. e.Kr. Inskripsjonen lyder:

«Theodotos, sønn av Vettenos, prest og synagoge-
forstander, sønn av en synagogeforstander og sønnesønn
av en synagogeforstander, har bygd synagogen til
opplesning av Loven og undervisning i Budene, og han
har bygd herberget og soverommene og vanncisternene
for å *sørge for losji til dem fra utlandet som trenger
dette* –synagogen som var blitt grunnlagt av hans fedre
og de eldste og Simonides.»⁴

Figur 3 Theodotos -inskripsjonen

Ruiner

Selv om det er finnes en hel del skriftlig materiale om synagoger er det meget få arkeologiske funn før det 2. årh. e.Kr. Grunnen til dette kan være flere. Det er vanskelig å se om et sted har vært en synagoge, noen synagoger har vært i private hjem. For eksempel sies det i Misjna: «Hvis jeg visste at det [et hus] skulle bli gjort om til en synagoge ...» (M Nedarim 9: 2H). En annen grunn er at mange synagoger ble totalt ødelagte av romerne under krigen med jødene i det 1. årh. e.Kr. Og flere steder er det blitt bygget moderne bygninger over som gjør det vanskelig å gjøre

Figur 4 Ruiner av en synagoge i Kapernaum

² Sitat fra Levine (1987) s. 16

³ Sitat fra The History of the Jewish (1986) Bind II, s. 419, note 31

⁴ Biblical Archaeology, s. 240.

utgravninger. Som en kommentar til dette problemet med å finne arkeologiske funn, sier Steven Fine, som er en av skribentene i *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, i en diskusjon på internett:

«Problemet med 1. århundre synagoger er at vi kanskje ikke gjenkjenner dem når vi ser dem, siden de ikke har noen av den innredningen som finner i de senere tidsperioder. Et godt eksempel er Theodotos-synagogen. Ville noen ha identifisert stedet som en synagoge hvis det ble funnet uten inskripsjonen?»⁵

I Palestina er det funnet ruiner i Masada, Gamla og Herodion som av flere forskere er identifisert som synagoger og de dateres til ca. 1. årh. f.Kr. Boken *Coniectanea Biblica New Testament series 37* (CB 37) (s. 175) sier om disse:

«Alle disse konstruksjonene hadde benker langs tre eller fire vegger, og søyler som var plassert mellom benkene. Det åpne arealet, det (tomme) rommet i midten, var det sentrale stedet i bygningene. Disse bygningene var tydelig konstruert eller renovert for å romme et stort antall mennesker, det vil si at de var bygninger for offentlige forsamlinger.»

I tillegg til de oven nevnte synagoger nevnes det også spor av synagoger iblant annet Kapernaum og Jeriko. Utenfor Palestina er det kun funnet ruiner to steder, Delos og Ostia som er identifisert som synagoger datert til før 2. årh. f.Kr.

Ordet synagoge

Ordet synagoge er oversatt fra det greske ordet «synagoge» (συναγωγή) som betyr «en samlet gruppe av tilbedere eller medlemmer av en slik gruppe – sammenkomst, forsamling».⁶ Ordet forekommer over 250 ganger i Septuaginta (LXX)⁷ og sikter til alle slags sammenkomster.

Et typisk eksempel er 2. Mosebok 12: 47⁸: «Hele Israels barns forsamling skal feiere den», bare i ett tilfelle sikter det til en bygning⁹, en bolig, og det er i 4. Mosebok 16: 26: «Og han talte til forsamlingen og sa: Gå bort fra disse gjenstridige menns telt!». Her forekommer ordet faktisk to ganger, første gangen er det oversatt med «*forsamling*» og den andre gangen med «*telt*». Med tiden ser det ut til at ordet *synagoge* mer og mer kom til å betegne selve stedet der forsamlingen møttes.

Josefus bruker ordet synagoge både i betydningen *bygning*¹⁰ og *forsamling*, og det samme gjør Filon. I NT er det ikke alltid like lett å se om det er selve bygningen det siktes til eller om det er forsamlingen. Men to steder er det helt tydelig at ordet sikter til en bygning, det ene stedet er Lukas 7: 5 som omtaler synagogen i Kapernaum: «for han elsker vårt folk, og det er han som har bygget synagogen for oss», og Apostlenes gjerninger 18: 7 sier: «hans hus lå like ved synagogen.»

⁵ <http://orion.mssc.huji.ac.il/orion/archives/1998a/msg00315.html>

⁶ Louw-Nida ordnr. 11.44 (Bible Works 4.0)

⁷ LXX: Septuaginta er en gresk oversettelse av OT som stammer fra det 2. årh f.Kr.

⁸ Brenton's Septuagint Translation (<https://biblehub.com/sep/exodus/12.htm>)

⁹ CB 39. s. 151

¹⁰ op.cit s. 151

Proseukhe

I enkelte av kildene finner man noen steder det greske ordet *proseukhe*¹¹ (proseuch,) og ikke det greske ordet for synagoge. Sikter *proseukhe* da til en synagoge? Det ser ut til at enkelte av stedene er svaret ja, mens andre steder er det ikke tilfelle. I de to stedene *proseukhe* forekommer i NT, Apostlenes gjerninger 16: 13 og vers 16, ser det ut til at det ikke siktes til en synagoge, men et slags «*bønnested*». Lukas skriver: «På sabbatsdagen gikk vi utenfor byporten, ned til en elv hvor vi mente det var et bønnested. Her satte vi oss ned og talte til kvinnene som var samlet» (Apg 16: 13). Det som taler for en slik oppfatning er flere, for det første var det kun kvinner der, noe som ikke er sannsynlig hvis det siktes til en synagoge på sabbaten. For det andre bruker Lukas det greske ordet for synagoge noen vers etter: «De reiste gjennom Amfipolis og Apollonia og kom til Tessalonika. Der var det en jødisk synagoge» (Apg 17: 1). Denne oppfatningen av *proseukhe* i NT er det flere bibelkommentatorer som deler.

Blant annet skriver F.F Bruce i en kommentar til Apg 16: 13:

«Da Paulus besøkte en ny by, hadde han som vi har sett, for vane å besøke den lokale synagogen på den første sabbaten etter hans ankomst. Der søkte han etter en mulighet til å gjøre det kristne budskapet kjent 'for jøden først'. I Filippi ser det imidlertid ut til at det ikke var noen synagoge ... Det var imidlertid et uoffisielt møtested utenfor byen.»¹²

Når det gjelder andre kilder kan *proseuche* sikte til en synagoge enkelte steder. I boken *Coniectanea Biblica New Testament series* 39 står det om bruken av *proseukhe* hos Filon:

«Filo bruker det kun for å beskrive et «*bønnested*», i betydningen av en synagoge i Alexandria og Roma.»¹³ Oppslagsverket *The Vocabulary of the Greek Testament* sier etter å ha sitert greske inskripsjoner som inneholder *proseuche*: «Fra de oven nevnte tilfeller ser det ut til at *proseuche* = «synagoge», men som Curtis (Exp VII. iv. p. 454) peker på er ikke alle *proseuche* en synagoge.»¹⁴

Utbredelsen

Synagogen oppstår som sagt nokså plutselig opp i NT som et veletablert forum eller sted for blant annet opplesning av Toraen (loven). Som Lukas skriver i Apostlenes gjerninger 15: 21:

«For Moses har fra uminnelige tider hatt sine forkynnere i alle byer, og han blir lest i synagogene hver sabbat.»

Ettersom ikke alle jødene vendte hjem fra fangenskapet i Babylon, men ble boende i Babylon og andre steder i Midtøsten og i landene rundt Middelhavet¹⁵. Dette førte til at det fantes synagoger ikke bare i Judea, men mange andre steder, noe man tydelig ser i NT. Det nevnes synagoger på steder i Palestina som *Kapernaum* (Markus 1: 21) og *Nasaret*, (Matt 13: 54). I

¹¹ Ifølge Louw & Nida ordnr. 33.179 (Bible Works 4.0) betyr *proseuche*: 'to pray a place for prayer'

¹² The Books of Acts, s. 331

¹³ CB 39 s. 151

¹⁴ The Vocabulary of the Greek Testament (1952) s. 547

¹⁵ Jøder som bosatte seg andre steder enn i Palestina blir kalt diasporajøder. Ordet kommer fra det greske ordet *diaspora* som betyr adspredelse.

tillegg til disse to byene sies det at det var synagoger i *alle byer og landsbyer* (Matt 9: 35), i *Judea* (Lukas 4: 44) og *Galilea* (Markus 1: 39).

I Syria fantes det flere synagoger i *Damaskus* (Apg 9:2). I Lilleasia var det synagoger i «*Antiokia ved Pisidia*» (Apg 13: 14), *Ikonium* (Apg 14: 1) og *Efesos* (Apg 18:19). Det er nevnt en synagoge på Kypros, i *Salamis* (Apg 13: 5). I Makedonia var det synagoge i *Berøa* (Apg 17: 10) og *Tessalonika* (Apg 17: 1). I Hellas var det synagoge i *Korint* (Apg 18: 4) og i *Aten* (Apg 17:17). Fra andre kilder¹⁶ vet man at det i tillegg til de stedene som er nevnt i NT, fantes det i det 1. årh f.Kr. synagoger i blant annet i *Cesarera, Alexandria, Roma, Ostia, Kyrenaika, Delos* og *Bosporos*.

Opprinnelsen

Det er gjort forsøk blant forskere for å finne forbindelser til OT, men uten å finne noen helt klare holdepunkter. Etersom det ikke finnes noen konkrete data på synagogens opprinnelse er det gjennom tidene oppstått mange forskjellige teorier. Professor L. Levine som er blant de ledende forskere på synagoger, skriver om dagens forskningssituasjon når det gjelder dens opprinnelse:

«I løpet av det siste århundret har oppfatningene blant fagfolk generelt vært tredelte: en tidsperiode fra det syvende århundre. f.Kr. med fokus på Josjias reformer, et sted i Babylon etter fangenskapen i det sjette århundre, eller et sted for å lese Toraen i Jerusalem fra det femte århundre f.Kr.»¹⁷

Teorien som han nevnte: «*eller et sted for å lese Toraen i Jerusalem fra det femte århundre f.Kr.*», sikter til at synagogen tok sin form etter at Esra og Nehemja hadde lagt vekt på opplesingen av loven for jødene som dro til sine byer i Judea, i tillegg til jødene i diasporaen. Oppslagsverket *The Anchor Bible Dictionary* sier om de disse:

«Mange [av jødene som ikke ble med til Juda etter fangenskapen i Babylon] valgte å fortsette å bo i den persiske diasporaen. En slik avgjørelse viser tydelig at deres religiøse behov ble dekket der. Faktisk avslører kileskriftppteignelser og arkiver et [jødisk] samfunn i Babylon som beholdt den Jahvistiske identiteten.»¹⁸

En ny teori

Etter å ha nærmet seg problemet med synagogens opprinnelse på en ny måte kom professor L. Levine i boken *The Ancient Synagogue* med en ny meget interessant teori:

«Jeg vil foreslå et annet utgangspunkt, nemlig i en tidsperiode der vi har solide belegg på hva synagogen var for noe og hvordan den fungerte. Utrustet med det vi vet om synagogen når den fremstår i historiens fulle lys, kan vi se til en tidligere tidsperiode og spørre oss selv hvor de aktivitetene som ble utført i synagogen fant sted i. Vi kan da ha en anelse om hvordan,

¹⁶ Se Levine (2000) s.75-113

¹⁷ Levine (2000) s. 23

¹⁸ The Anchor Bible Dictionary, s. 252

hvorfor og hvorfra institusjonen som ble omtalt i det første århundre som en synagoge (eller som en proseuche, noe tidligere i Egypt) først utviklet seg.»¹⁹

Hvilke fakta har man om synagogen fra det 1. årh.? L. Levine fortsetter:

«Som dokumentert i samtidskilder kan bygningen ha blitt brukt som en rettssal, skole eller herberge, eller til politiske møter, sosiale sammenkomster, oppbevaring av veldedighetsmidler, frigitte slaver, måltider (hellige eller andre), og selvfølgelig religiøs-liturgisk virksomhet».²⁰

Med dette som utgangspunkt søkte han etter sted eller steder der man skulle kunne finne igjen det meste av dette om ikke alt, og hva fant han? La oss se hva som fant sted i en byport på OT: s tid.

Byporten

L. Levine siterer *Encyclopaedia Biblica* som sier om byporten:

«For en oldtidens hebreer var byporten noe mer enn en ut- eller inngang og noe mye mer enn en del av byens forsvar. Den var også et «midtpunkt» (selv om bare på en side) for byens sosiale, økonomiske og juridiske anliggender.»²¹

Dette blir bekreftet ved en nærmere studie av OT. Her følger noen av mange eksempler på hva som kunne foregå i byporten.

- Det var som oftest en åpen plass umiddelbart innenfor byporten der folk kunne samles. (Neh 8: 1; 1. Krøn 32: 6)
- Byens eldste behandlet saker og avsa dommer i byporten. (5. Mos 16: 18; 21: 18-21; 22:15; 25:7)
- Profeter forkynte ofte sine budskaper i byporten. (1. Kong 22: 10, Jer 17: 19, Amos 5: 10)
- Også andre viktige budskaper ble kunngjort her (2. Krøn 32: 6-8)
- Loven ble noen ganger opplest ved byporten (Neh 8: 1-3)
- Noe annet som viser at det var en kjent sak at Guds ord ble lest ved byporten er at i Ordspråkene 1: 20, 21; 8:1-3 fortelles det om hvordan 'Visdommen' roper ved inngangen til byporten slik at alle kunne bli lært.

Disse eksemplene viser at byporten var et samlingssted, dommer ble vedtatt og forkynt og loven ble noen ganger opplest her.

Når det gjelder arkeologiske funn av byporter skriver L. Levine:

«Arkeologiske data bekrefter det faktum at den bibelske (d.v.s fra jernalderen) porten var stedet for mange offentlige virksomheter. ... rommene ... var åpnet ut mot hovedpassasjen og var enten to, fire eller seks i antall, og kunne noen ganger være av romslig størrelse (i ett tilfelle nådde de en lengde på 9 m). De inneholdt ofte benker og vannbassenger av stein. Disse

Figur 5 Illustrasjon av en byport i Israel

¹⁹ Levine (2000) s. 26,27

²⁰ op. Cit s. 27

²¹ op Cit.

områdene og, enda viktigere, de tilstøtende åpne områdene var vanligvis innenfor porten, men noen ganger utenfor (i så fall var det ofte en annen omkransende mur) og ble brukt til mange sivile virksomheter som nevnt ovenfor».²²

Med tiden ble konstruksjonen av murene forandret og dermed også området rundt byporten. L. Levine skriver om den forandring som han da tror skjedde:

«I den hellenistiske perioden²³, ble funksjonene som tidligere var knyttet til byporten og tilstøtende torg, flyttet til en bygning som ble kjent som en synagoge. En forandring som var nødvendig da den bibelske byporten ble forvandlet fra et sentrum for urbane aktiviteter til å fungere som en enkel port for inn- og utgang.»²⁴

Dette gjaldt de jødene som hadde egne byer, men hva med dem som hadde flyttet til fremmedes byer, uten mulighet til å samles i byporten. Til dette sier L. Levine:

«Jødene som slo seg ned i Egypt og andre steder i den hellenistiske perioden kom heller ikke til å ha et sted for sine fellesaktiviteter, slik som som man i Judea hadde hatt byporten. Ved å tilpasse seg et nytt miljø og søke etter et sted for deres fellesaktiviteter, så jødene i Egypt og i hele diasporaen til sine umiddelbare omgivelser etter passende modeller.»²⁵

Spørsmålet er hvor det hele begynte, i Judea eller i diasporaen? L. Levine avslutter sin teori med å si:

«Det er lite å hente i å krangle om synagogen har sin opprinnelse i Judea eller i diasporaen. Faktisk utviklet institusjonen seg begge steder mer eller mindre samtidig, men av vidt forskjellige årsaker. For jødene i Palestina var det behov for å finne et alternativ til byporten eller det åpne offentlige rommet som nå raskt forsvant. For jøder i den hellenistiske og senere romerske diaspora, var bruken av den hedenske byporten (hvis den fortsatt eksisterte i sin tidligere fellesskapsorienterte form) utelukket; det var derfor avgjørende å skape et sted for å bevare og gi uttrykk for deres felles identitet i et fremmed miljø. Under slike omstendigheter ble synagogen og proeukhe født.»²⁶

Det finnes også et språklig indisium i Targum²⁷ som kan støtte tanken om at synagogen begynte i byporten. I *Coniectanea Biblica New Testament series 37* står det:

«I følge Targum angrep Amos sine motstandere med følgende ord: «Dere som forfølger de uskyldige for å ta penger ved bedrag og forvrengte de trengendes sak i synagogene deres!» Ordene «i synagogene deres» er Targums erstatning for [bsar] "i porten", i MT. Den samme ordvekslingen finner sted noen vers senere i samme Targum: «Hat å gjøre ondt og elsk å gjøre godt, opprett rettferdighet i synagogene deres!» Det er åpenbart at Targum, selv om den ikke

²² Levine (2000) s. 30

²³ Hellenistiske perioden straks seg mellom år 332 - 63 f.Kr

²⁴ L. Levine (2000) s. 32, 33

²⁵ op.Cit. s. 41

²⁶ op.Cit, s. 41

²⁷ Targum er en arameisk nokså fri oversettelse av deler av GT. Den endelige formen av oversettelsen er datert til det 5 årh. e.Kr.

gir noen uttalelse om opprinnelsen av 'synagogen', forstår synagogen som stedet hvor aktivitetene knyttet til byporten på Amos tid finner sted.»²⁸

Konklusjon

Selv om det er tilfelle at opprinnelsen til synagogen skal ha oppstått i byporten er det viktig å huske at det kun er en teori blant mange, noen mer plausible enn andre. Fakta er etter overveidende sannsynlighet slik oppslagsverket *Theological Dictionary of the New Testament* uttrykker det:

«Opprinnelsen, datoen og den historiske utviklingen til synagogen er pakket inn i dunkelhet. På grunn av mangel på kilder og opptegnelser er det ikke mulig å si noe med sikkerhet.»²⁹

Bibliografi

The Anchor Bible Dictionary, Ed. D. N Freeman, 1992 Doubleday. NY, USA

The Ancient Synagogue, The First Thousand Years Levine, L., 2000, Yale University Press. London

Biblical Archaeology Wright, Ernest G, 1962. Westminster Press, University of Michigan, USA

The Books of the Acts, Bruce. F. F., 1981, The International Commentary on The New Testament, Eerdmans Publishing, Michigan, USA

Coniectanea Biblica New Testament series 37 (CB 37) The Origins of the Synagogue. A Socio-Historical Study. Ed. Anders Runesson, 2001, Almqvist & Wiksell, Stockholm

Coniectanea Biblica New Testament series 39 (CB 39): The Ancient Synagogue From Its Orgins until 200 C.E. Ed. Birger Olsson and Magnus Zetterholm, 2003, Almqvist & Wiksell Stockholm

Greek NT Lexicon based on Semantic Domains Louw & Nida, 2nd Ed. 1988. Elektronisk utgave i Bibleworks 4.0, 1998

The Mishna, A New Translation, 1988, Neusner Jacob. Yale University Press, London

New International Version (NIV) Electronic edition, Bibleworks 4.0, 1998. USA

The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East (OEANE) Ed. Meyers Eric, 1997. Oxford University Press, Oxford

The Synagogue in Late Antiquity, Levine, L., 1987, The American Schoolsof Oriental Research, Pennsylvania

²⁸ CB37 s. 88

²⁹ TDNT Vol VII, s. 810

Theological Dictionary of the New Testament. (TDNT) Ed. Bromiley G., 1971. Eerdmans, Michigan

The Vocabulary of the Greek Testament. Illustrated from Papyri and Other Non-Literary Sources Moulton J. M & Milligan G.1952, London

KILDER BILDER

Figur 1. Bible Illustrations, by G. Dore - in Norwegian (creationism.org)

Figur 2. 568px-Josephus.jpg (568×719) (wikimedia.org)

Figur3.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4d/8V2A3067_%2847715698331%29.jpg/1280px-8V2A3067_%2847715698331%29.jpg

Figur 4.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/fb/Sites_of_Christianity_in_the_Galilee_-_Ruins_of_the_ancient_Great_Synagogue_at_Capernaum_%28or_Kfar_Nahum%29_on_the_shore_of_the_Lake_of_Galilee%2C_Northern_Israel.jpg/1280px-thumbnail.jpg

Figur 5 <https://s3.amazonaws.com/focus.cinevee.com/ttwmk-live/product/>